

Prístavba Kežmarskej štátnej meštianskej chlapčenskej a vyššej obchodnej školy

The Addition to the Kežmarok State Boys' School and Commercial Academy

Maroš Semančík

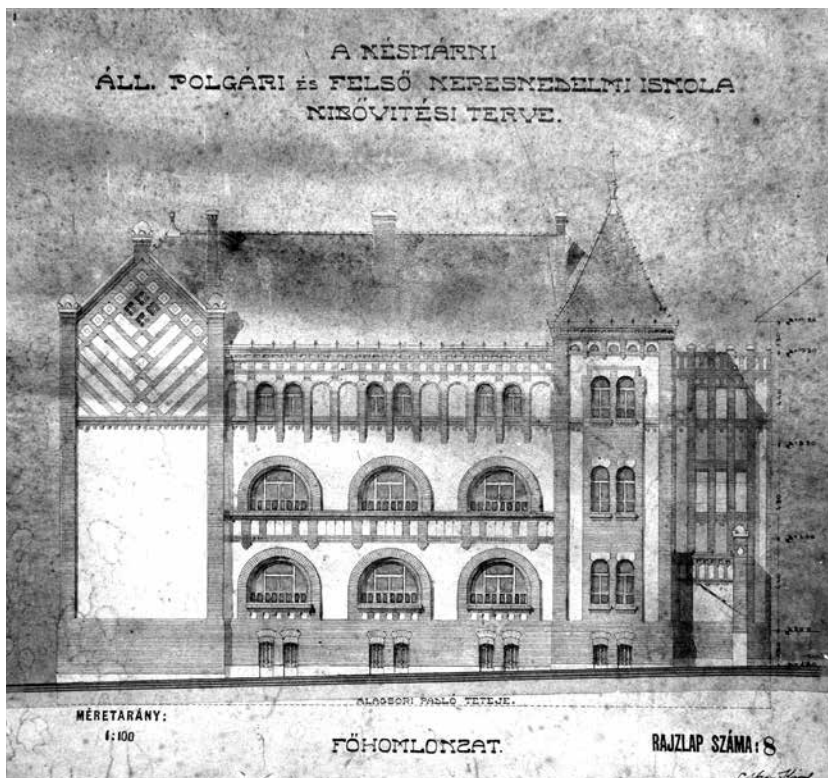
An extensive process of school building at the turn of the 19th and 20th century occurred in tandem with the development of the educational system within the Austro-Hungarian Empire. Beside increasing the level of education, the state aimed to achieve the transformation of the multilingual multiethnic Hungarian Kingdom into a homogenous, unified Hungarian nation. By the early 20th century, there also began to appear attempts to apply the Hungarian national style to the architecture of school buildings, as we can now see even today in Kežmarok.

When the building of The addition to the Kežmarok state boys' school and commercial academy proved insufficient to match the growing number of students, the Ministry of Religious Affairs and Public Education issued a decision to add a new section to the existing building. Károly Nagy, Jr. (1870 – 1939), a Budapest architect, developed the project in March 1913.

Following the project's approval, the ministry announced a tender for construction works, which eventually reached a cost of almost 160,000 crowns. Kornél Bittsánszky, a building contractor from Žilina, submitted the lowest offer. Other companies from Budapest and Kežmarok participated in the work as subcontractors. Construction began on September 15, 1913 and the planned date of its completion was set for the beginning of August 1914.

The addition was joined to the existing building through an interconnection section parallel to the northern wing of the older part of the school; the addition protrudes ahead of the old one in the direction of the newly-formed street, or more precisely in the direction of the park situated behind the castle. It has an irregular rectangular ground plan with a spatial arrangement where the configuration of particular rooms conformed to the modernistic doctrines stressing the importance and primary purpose of the rooms as well as their orientation toward the cardinal points. The arrangement of rooms in the building is considered quite innovative for the era. Unlike the usual classical two-aisle building with a series of classrooms facing the street and the corridor section facing the courtyard, the new school provides a striking counter-example. Presumably, such an unusual arrangement was due to different light and temperature conditions: the classrooms are oriented to the greater sunlight of the south and east side and the corridor to the north side.

The building's exterior was realized by Nagy through a seemingly simple but elaborate composition of materials. There is a clear discrepancy in pursuing the symmetry of the building which, at the same time, is interrupted by means of using severe asymmetrical elements. These are represented by two massive elements placed on the northern facade, namely a towering mass and a shallow risalit completed by a pediment, which is situated on the opposite side. These elements accentuate a picturesque romantic nature of the building. By means of facade segmentation the architect suggested a functional construction of a building; at the same time he blurred romantic motives: it reflected, among other things, by different realization of window openings on the top floor and by decorative concept of the facades. The facade is dominated by semicircular window openings and their different scales. Besides opening and mass segmentation the structured brick lines and segments illustrate the building. Though the building's facade seems to be unified, it presents two divergent strategies. The side and the rear school facade have a rational character whereas the main facade seems more deliberately imposing, a goal achieved through the use of various historic and symbolic elements. The northern and western side of the school are decorated with Art Nouveau sgraffito elements, most notably the decorative motifs based on traditional Hungarian folk ornament visible on the parapet situated under the semicircular windows on the first floor. Likewise, the blind windows situated on the second floor depict pairs of girls and boys dressed in Hungarian stylized costumes, each bearing the symbols of education, music, trades or crafts above their heads. Larger figural scenes displayed on the tower depict a goose-girl and a shep-



NÁVRH PRÍSTAVBY ŠTÁTNEJ CHLAPČENSKEJ MEŠTIANSKEJ ŠKOLY A VYŠŠEJ OBCHODNEJ ŠKOLY, KÁROLY NAGY, 1913, POHLAD, TLAČ A AKVAREL NA PAPIERI NALEPENOM NA LEPENKE

PLAN FOR THE ADDITION TO THE STATE BOYS' SCHOOL AND COMMERCIAL ACADEMY, KÁROLY NAGY, 1913, ELEVATION, PRINTING AND WATERCOLOR ON PAPER GLUED TO CARDBOARD

Zdroj Source: Múzeum v Kežmarku, MK 9025

herd-boy – traditional folk motifs that present the romantic myth of rural people who symbolize the greatness of the national Hungarian culture and thus strengthen the Hungarian spirit among the school pupils.

The architect of the addition chose a stylistic idiom that presents a modern, late Art Nouveau version of the Hungarian national romantic style from around 1910. Choosing the references to Romanesque architectural elements, in turn, metaphorically evokes the roots dating back to the early Middle Ages to the beginning and the constitution of the Hungarian Kingdom and, with respect to the decoration used there, to the Hungarian national folk sources.

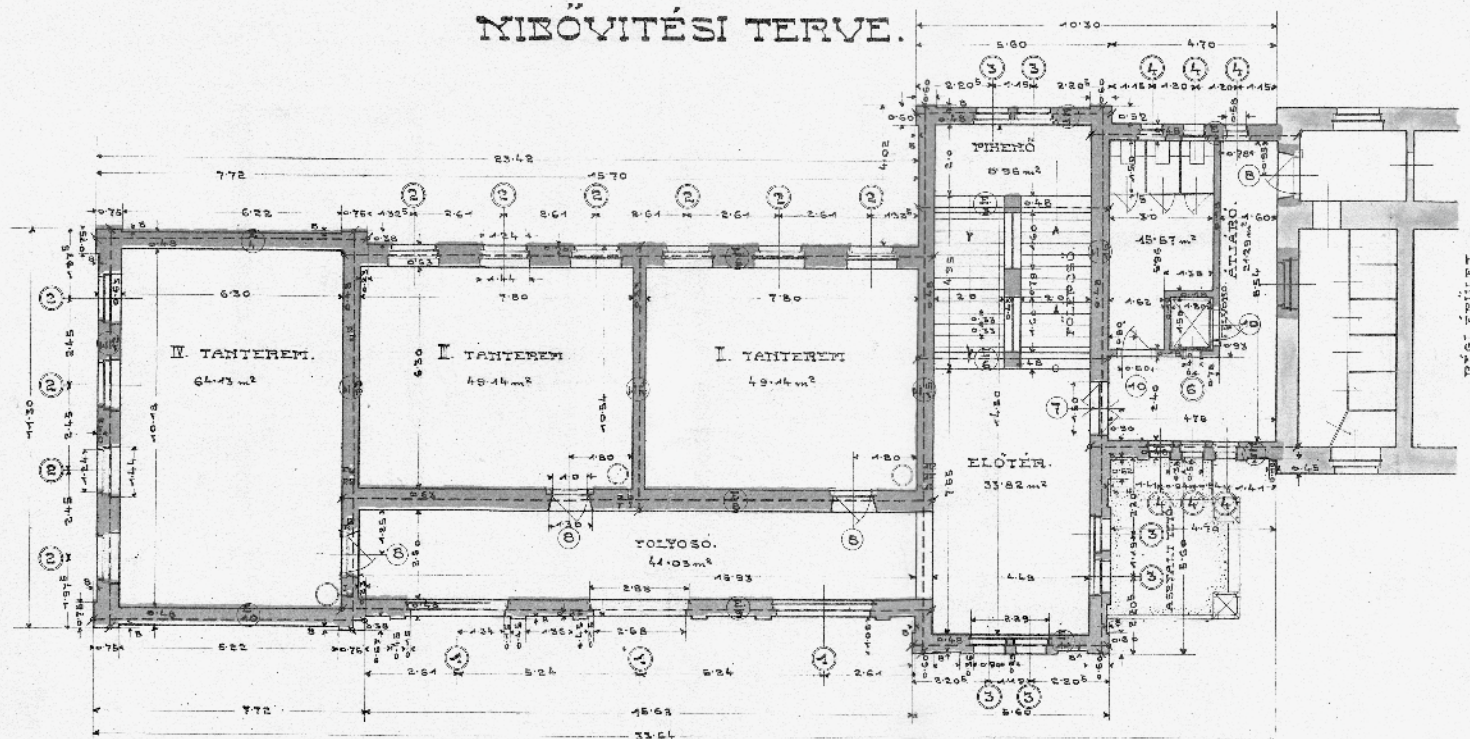
Although the architectural expression of the building forms a response to the modernist style and reflects the latest architecture of its time, the school suitably fits into the scene around the castle.

The architectural character of the annexed building is rather ambivalent; on the one hand reaching towards a deep genetic root in history (in terms of the overall concept of the romantic picturesque expression of materials and stylized morphology), yet equally towards the present in terms of applying various modern expressive elements (namely brick framing) and an advanced layout at the same time.

Školské budovy z obdobia prelomu 19. a 20. storočia predstavujú výrazný a zaujímavý fenomén v histórii architektúry na Slovensku. Rozsiahla výstavba škôl v tomto období súvisela s rozvojom školstva v celom Uhorsku. Snahou štátu bolo, okrem zvyšovania úrovne vzdelania, ktoré bolo na nelichotivej úrovni, aj úsilie dosiahnuť premenu multijazyčného multietnického Uhorska na krajinu s homogénnym jednotným maďarským národom. Tento cieľ sa mal dosiahnuť aj novými budovami, ktoré by zodpovedali potrebám na moderné priestory školy vyhovujúce pedagogickým, hygienickým a bezpečnostným nárokom.¹ Na splnenie týchto požiadaviek boli vypracované vzorové plány a inštrukcie, ktorých sa mali pridržovať ich tvorcovia.² V rámci centrálnej politiky a riadenia bola architektúra týchto budov v prevažnej

miere importom z hlavného mesta – z Budapešti, lebo projekty zväčša obstarávali pracovníci Uhorského kráľovského ministerstva kultúry a verejnej výučby – najmä architekti Sándor Baumgarten (1864 – 1928) a Zsigmond Herczegh (1848 – 1914).³ Okrem toho sa uplatňoval aj systém súťaží, ktoré boli vypisované na vypracovanie projektov dokumentácie, prípadne boli zákazky zadávané aj priamo konkrétnym architektom. Koncom prvého decénia 20. storočia sa opäť⁴ prejavili snahy o uplatnenie maďarského národného ducha v architektúre školských budov. Projektanti čerpali inšpiráciu pre svoju tvorbu z tradičného maďarského roľníckeho domu a z dekoratívnych ľudových motívov. Bolo to najmä vďaka aktivite architekta Gyuly Svába (1879 – 1938), ktorý počas pôsobenia vo funkcii technického radcu na

A NÉSMÁRMI ÁLLAMI POLGÁRI ÉS FELSŐ KERESNEDELMII ISKOLA NÖVÉLTÉSI TERVE.



MÉRETARÁNY:
1:100.

I. EMELET ALAPRAJZA.

RAJZLAP SZÁMA: 4.

3672/910.
Lathom! Kötet 1913. Szeptember 16.
Fojer

Nagy Károly
rajzolt
Budapest 1913. III.

ministerstva kultu a verejnej výučby vytvoril veľký počet projektov vidieckych ľudových škôl.⁵ Jeho príklad nasledovali aj ďalší architekti. Okrem ľudových škôl sa takéto tendencie prejavili aj v architektúre stredných škôl.

Tento trend zasiahol aj Kežmarok. Koncom 19. storočia sa v meste, ktoré malo bohatú školskú tradíciu siahajúcu do stredoveku, rozširovala sieť nových škôl. Vznikla tu tkáčska škola, učňovská škola, chlapčenská meštianska škola a evanjelická dievčenská meštianska škola. Meštianske školy zabezpečovali nižšie stredné vzdelanie, ktoré bolo potrebné pre pokračovanie výučby na stredných odborných školách.

V Kežmarku tak postupne vznikla vzdelávacia inštitúcia spájajúca dva typy škôl, ktoré na seba navzájom nadväzovali. Dňa 5. novembra 1886 bolo schválené založenie mestskej meštianskej chlapčenskej školy, aby sa vyučovanie mohlo začať v septembri nasledujúceho roka.⁶ Krátko nato pri nej založili obchodnú školu a tak sa v školskom roku 1892/1893 názov školy zmenil na Kežmarskú štátom podporovanú obecnú meštiansku chlapčenskú školu a strednú obchodnú školu.⁷ Tá však stále zápasila s nedostatočnými priestormi, pretože triedy boli nevyhovujúco umiestnené v prenajatom dome.⁸ To sa podarilo vyriešiť až v rokoch 1896 – 1898, keď kežmarský staviteľ Alexander

NÁVRH PRÍSTAVBY ŠTÁTNEJ
CHLAPČENSKEJ MEŠTIANSKEJ
ŠKOLY A VYŠŠEJ OBCHODNEJ
ŠKOLY, KÁROLY NAGY, 1913,
PÔDORYS PRVÉHO POSCHODIA,
TLAČ

PLAN FOR THE ADDITION TO
THE STATE BOYS' SCHOOL AND
COMMERCIAL ACADEMY, KÁROLY
NAGY, 1913, GROUND PLAN OF THE
FIRST FLOOR, PRINTING

Zdroj Source: Archív Základnej školy –
Grundschule in Kežmarku

(Sándor) Prepeliczay (1852 – 1930) postavil neorenesančnú účelovú budovu podľa projektu architekta Sándora Baumgartena.⁹ Situovali ju do blízkosti Kežmarského hradu na Thökölyho (v súčasnosti Hradné) námestie. Od školského roku 1898/1899 sa stal súčasťou školy aj ženský obchodný kurz.¹⁰ Po čase sa ukázala aj táto nová budova pre narastajúci počet žiakov ako nedostatočne dimenzovaná a tak sa ministerstvo kultu a verejnej výučby rozhodlo pre prístavbu. O jej vznik sa údajne pričínili učiteľ a neskorší riaditeľ Otto Bruckner (1875 – 1965).¹¹

Projekt prístavby vypracoval v marci 1913 budapeštiansky architekt Károly Nagy ml. de Benkepatony¹² (19. 1. 1870 Sfântu Gheorghe – 3. 3. 1939 Budapešť).¹³ Po ukončení strednej školy v Budapešti absolvoval v roku 1895 štúdium architektúry na tamojšej Kráľovskej Jozefovej technickej univerzite, kde následne pôsobil ako asistent a od roku 1902 ako odborný asistent. Po smrti predchodcu – profesora Samu Pecza ho v roku 1922 vymenovali za mimoriadneho profesora a o rok neskôr za riadneho profesora na katedre verejných budov. Uskutočnil viacero študijných ciest do Talianska a Nemecka. V rokoch 1909 – 1922 bol technickým poradcom Uhorskej (Maďarskej) akadémie vied. Za zásluhy pri výstavbe novej technickej univerzity bol v roku 1910 vyznamenaný Rytierskym krížom Rádu Františka Jozefa. Vystupoval aj ako súdny znalec a posudzovateľ architektonických súťaží.¹⁴ Sám sa úspešne so svojimi projektmi zúčastnil na viacerých súbežoch. Jeho tvorba zahŕňala široké typologické spektrum: od verejných budov, škôl, kostolov až po nájomné a rodinné domy. V spolupráci s Lászlóm Jánosházim vytvoril projekt nájomného domu a kostola reformovanej kresťanskej cirkvi v Temešvári na Strada Timotei Cipariu 1 (1901 – 1902).¹⁵ Zúčastnil sa súťaží na budovu sporiteľne v Hódmezővásárhelyi (1905, v spolupráci s Miksom (Maxom) Müllerom),¹⁶ na budovu sedrie v Berehove (1906 – 1907),¹⁷ na internát kráľovských uhorských štátnych železníc v Budapešti-Ujpešti (1908).¹⁸ V ďalších súťažiach získal 1. cenu: na budovu radnice v Törökszentmiklósi (súťaž 1908,¹⁹ realizácia 1908 – 1909), na kostol reformovanej kresťanskej cirkvi v Budapešti (1909)²⁰ či na ústredie mestskej sporiteľne v Karcagu na Kossuth tér 23 a Horváth Ferenc utca 4 (1910).²¹ Je tiež autorom štátneho učiteľského ústavu (v súčasnosti Liceul Teoretic „Avram Iancu“) na Strada Onisifor Ghibu 25 v Kluži (1911).²²

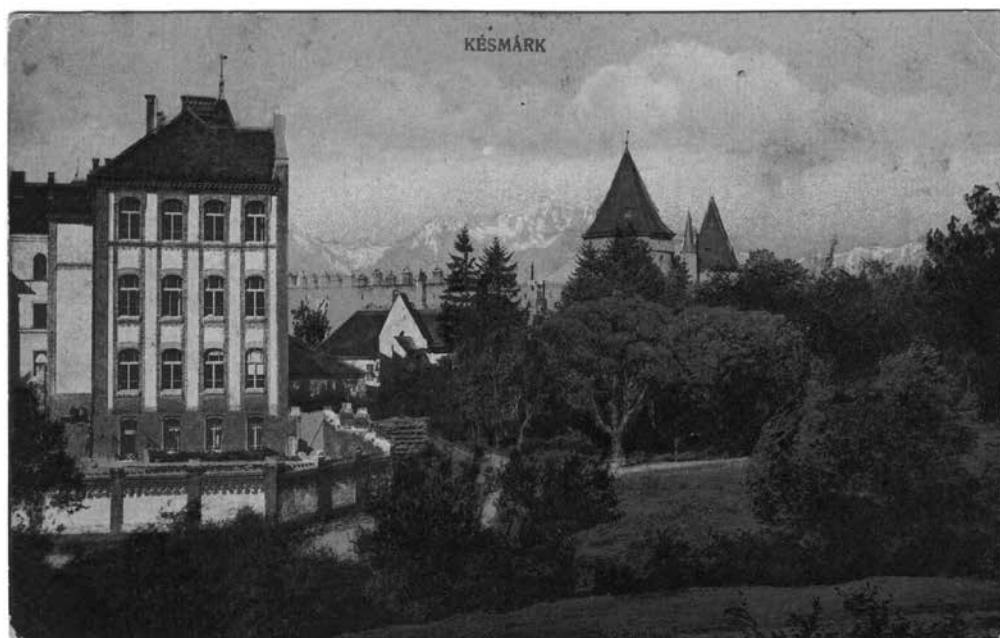
Károly Nagy si po zadaní úlohy na vypracovanie projektu prístavby Kežmarskej štátnej meštianskej chlapčenskej a vyššej obchodnej školy nevybral riešenie, ktoré by nadväzovalo na výtvarný výraz pôvodnej budovy.²³ Rozhodol sa pre novotvar zodpovedajúci aktuálnym architektonickým trendom. Projekt pozitívne zhodnotili vo výročnej správe školy, pričom nešetřili chválou, keď napísali, že ho Nagy „... vypracoval s obdivuhodným umeleckým citom“.²⁴

Po jeho schválení ministerstvo kultu a verejnej výučby vypísalo súťaž na stavebné práce vo výške takmer 160 000 korún.²⁵ Ponuky sa mali predložiť do 13. hodiny 25. júla 1913 generálnemu riaditeľovi registratúrneho úradu ministerstva. Projekt a podmienky účasti v súťaži boli na nahliadnutie v Kežmarku na riaditeľstve školy a v Budapešti u architekta Károlya Nagya.²⁶ Nasledujúci deň po uzávierke malo oddelenie technického referátu ministerstva zaslané ponuky vyhodnotiť.²⁷ Cenové rozpočty predložilo 36 firiem z Prešova, zo Žiliny, z Budapešti a z Kežmarku.²⁸



**POHLAD ZO SEVEROZÁPADU
POČAS PRVEJ SVETOVEJ VOJNY**
NORTHWEST VIEW DURING
WORLD WAR I.

Zdroj Source: Múzeum v Kežmarku,
MK 4 000



VÝCHODNÁ FASÁDA PRÍSTAVBY
A KEŽMARSKÝ HRAD, PRED ROKOM
1916, POHLADNICA, KÉSMÁRK:
SCHMIDT EMIL, 1918

EASTERN FACADE OF THE ADDITION
AND THE KEŽMAROK CASTLE,
BEFORE 1916, POSTCARD, KÉSMÁRK:
SCHMIDT EMIL, 1918

Zdroj Source: Súkromná zbierka
PaedDr. Andreja Janovského, Kežmarok

Najnižšiu ponuku²⁹ dal žilinský stavebný podnikateľ, diplomovaný inžinier Kornél Bittsánszky.³⁰ Na subdodávkach sa podieľali ďalšie firmy, prevažne z Budapešti, ako aj z Kežmarku a z Levoče.³¹

Ministerstvo kultu a verejnej výučby vzápätí po doriešení otázky dodávateľov nariadilo 9. septembra 1913 urgentne začať stavbu. Architekt Nagy preto urýchlene povolal na 14. septembra podnikateľa Bittsánszkého do Kežmarku na odovzdanie staviska a rozhodol o okamžitom začatí zemných prác,³² preto sa stavebná činnosť začala už nasledujúci deň.³³ Nagy priebežne vypracovával podrobné realizačné plány i rozpočty, a viedol komunikáciu medzi jednotlivými účastníkmi – dodávateľmi, Uhorským kráľovským štátnym stavebným úradom v Levoči a riaditeľstvom školy. Plánované ukončenie bolo stanovené na začiatok augusta 1914. V priebehu výstavby však došlo k oneskoreniu prác, na čo musel Nagy niekoľkokrát upozorňovať štátny stavebný úrad v Levoči a niektorým podnikateľom rozposielal urgujúce listy, aby zvýšili svoj výkon.³⁴ Záležitosť zašla až tak ďaleko, že 15. júna 1914 rozposlal ďalší upozorňujúci list všetkým zainteresovaným podnikateľom a inštitúciám, v ktorom napísal: „Stavba napriek včas vydaným objednávkam a aj medzičasom slovným a písomným urgenciám je mimoriadne oneskorená vzhľadom na to, že už o jeden a pol mesiaca tohto roku 1. augusta mala byť celkom hotová na odovzdanie. Vyzývam Vás vo vlastnom záujme, aby ste zapojili viac pracovných síl, pretože po 1. auguste tohto roku sa môžu vykonávať len zariadenie práce – nábytkové a vedecké [vybavenie laboratórií – M. S.]. A veľmi je chybný ten názor, ktorý vyhlasujú niektorí podnikatelia, že veď život v škole začína aj tak až v septembri. Je to veľmi chybný názor preto, pretože ministerstvo kultu rozhodlo o termíne

uzávierky 1. augusta a podnikatelia sa aj zmluvne zaviazali k tomu termínu a nemôžu sa ospravedľovať ani odvolávajú sa na riaditeľstvo, ani na iné osoby alebo rôzne reči im nemôžu byť ospravedlnením, pretože podľa uzatvorených zmlúv jedine tie nariadenia a pokyny, ktoré vydáva vedenie stavby sú rozhodujúce. (...) Zo strany niekoľkých podnikateľov som viackrát mal tú skúsenosť, že sa stavali laxne k tomu, keď mali sem-tam väčšie menšie prekážky. O tom ma vôbec alebo veľmi neskoro informovali a taktó vlastne som mohol až oneskorene vydať nejaké urgencie. V takýchto prípadoch tie dôvody, prečo sa vyhovávajú, že sú oneskorení ich nemôžu ospravedlniť o to viac, že vo väčšine týchto prípadov vyšlo najavo, že prekážka alebo nejstvovala, alebo bola taká zanedbateľná, že za to väčšiu časť prác bolo možné vykonávať alebo začať.“³⁵

To však netušil, že jeho intervencie budú zbytočné, vzhľadom na nečakané tragické udalosti, ktoré mali o mesiac nastať.

Po dokončení prác sa nový školský rok 1914/1915 mal začať už aj v novej prístavbe, ktorá bola podľa veľmi pozitívneho hodnotenia vo výročnej správe školy „... dokonale vyhovujúca najmodernejším požiadavkám a najvyšším nárokom“.³⁶ V novostavbe sa mala umiestniť chlapčenská meštianka a v starej budove mala ostať vyššia obchodná škola,³⁷ keďže v tomto roku došlo k rozdeleniu škôl.³⁸ Náhle vypuknutie prvej svetovej vojny však tento plán prekázalo. Vedenie armády ešte nie úplne dokončenú budovu dočasne zabralo na kasáreň,³⁹ a krátko na to v nej kežmarský Červený kríž zriadil vojenskú záložnú nemocnicu⁴⁰ s kapacitou 200 lôžok.⁴¹ Tieto udalosti pateticky okomentovali vo výročnej správe školy taktó: „A tam, kde veselý detský krídel mal nadobudnúť zárodok poznania, budú smutní a trpiaci hrdinovia vzdychať“.⁴² Preberanie stavby sa tak malo začať až

**CHODBA NA PRVOM POSCHODÍ
POČAS PRVEJ SVETOVEJ VOJNY**

HALLWAY ON THE FIRST FLOOR
DURING WORLD WAR I.

Zdroj Source: Múzeum v Kežmarku,
MK 4 000



o rok neskôr – 12. augusta 1915.⁴³ Na konci vojny v lete 1918 bola vojenská nemocnica vyťahovaná⁴⁴ a škole vrátená jej pôvodná funkcia. Preto bolo potrebné stavbu úplne dokončiť a správdzkovať.⁴⁵ Finišovalo sa na stavebných prácach, odstraňovali nedostatky a dodávali vybavenie školy.

Prístavba sa pripojila krčkom zalícovaným so severným krídlom staršej časti školy, pred ktorú predstupuje smerom do novovytvorenej uličky, respektíve parku za hradom. Má nepravidelný obdĺžnikový pôdorys s dispozíciou, kde sa usporiadanie jednotlivých priestorov podriadilo už modernistickým doktrínam sledujúcim dôležitosť a primárny účel miestností, ako aj ich orientáciu voči svetovým stranám. Netradičným riešením v budove je práve situovanie priestorov. Na rozdiel od zvyčajného klasickeho dvojtraktu s radom tried do ulice a chodbovým traktom do dvora v tomto prípade je to naopak. Takýto nezvyčajný rozvrh priestorov bol zrejme podmienený svetelnými a tepelnými podmienkami – triedy sú orientované na slnečnú južnú a východnú stranu a chodba na severnú stranu, smerom do uličky, respektíve smerom do parku.

Takéto riešenie použila krátko na to na budove Uhorského kráľovského štátneho vyššieho gymnázia v Liptovskom Mikuláši z rokov 1913 – 1918 budapeštianska architektonická dvojica Zoltán Bálint a Lajos Jámbor.⁴⁶

Do suterénu umiestnil Nagy jednoizbový byt školského sluhu a dielňu na vyučovanie technických prác.⁴⁷ Na prízemie situoval okrem jednej triedy kanceláriu riaditeľa, zborovňu s knižnicou a zostávajúce dve poschodia vyhradil zrejme pre triedy.⁴⁸ Schodisko umiestnil asymetricky do západnej strany prístavby. Voči celej západnej fronte školy (vrátane krídla staršej budovy) sa tak schodisko nachádza približne v jeho strede.

Exteriér prístavby stvárnil Nagy v zdanlivo jednoduchej, ale premyslenej kompozícii hmôt. Je tu viditeľné isté napätie v snahe o symetriu budovy, ktorú zároveň narušujú asymetrické formy. Predstavujú ich dva vyakcentované prvky severnej fasády: do hmoty stavby vnorená vežovitá hmota a na protihľej strane plytký rizalit ukončený výrazným štítom. Tie dodávajú exteriéru malebný romantický nádych.

Členením fasád architekt naznačoval funkčný rozvrh stavby, no súbežne ho znejasnil romantickými pohnútkami: prejavilo sa to okrem iného na odlišnom stvárnení okenných otvorov na najvyššom podlaží a dekoratívnym riešením exteriéru.

Hlavný vstup na západnej strane, riešený ako drobná samostatná portálová architektúra s predsieňou, je situovaný z bočnej západnej strany veže, čím sa ocitol v asymetrickom postavení k hlavnej hmote školy. Spolu s ustúpenou hmotou spojovacieho krčka narušuje viac-menej symetrickú koncepciu severnej fasády. Táto strana je ovládaná rytmom polkruhových okenných otvorov a ich rozličnou mierkou. Na jej strednej zóne dominujú v prvých dvoch podlažiach rozložené polkruhové okná prezrádzajúce trakty chodieb, ktorých pôvod môžeme vidieť v románskom období. Veľkosť a forma okenných otvorov sa mení na najvyššom podlaží, kde sa bifóriá menších polkruhovo zakončených okien striedajú s dvojicami slepých okien. Tri podlažia veže svojimi zdvojenými polkruhovo zakončenými oknami vzdialene odkazujú na románske kostolné veže.

Charakteristický obrys budovy dokresluje vysoké strmé romantické zastrešenie s vežovým ihlanovým akcentom nad schodiskovým vestibulom. Dopĺňajú ich moderné ploché asfaltové (drevoceментové) strechy nad spojovacím krčkom a schodiskovou predsieňou, ktoré boli riešené pravdepodobne ako vegetačné.⁴⁹



SCHODISKO

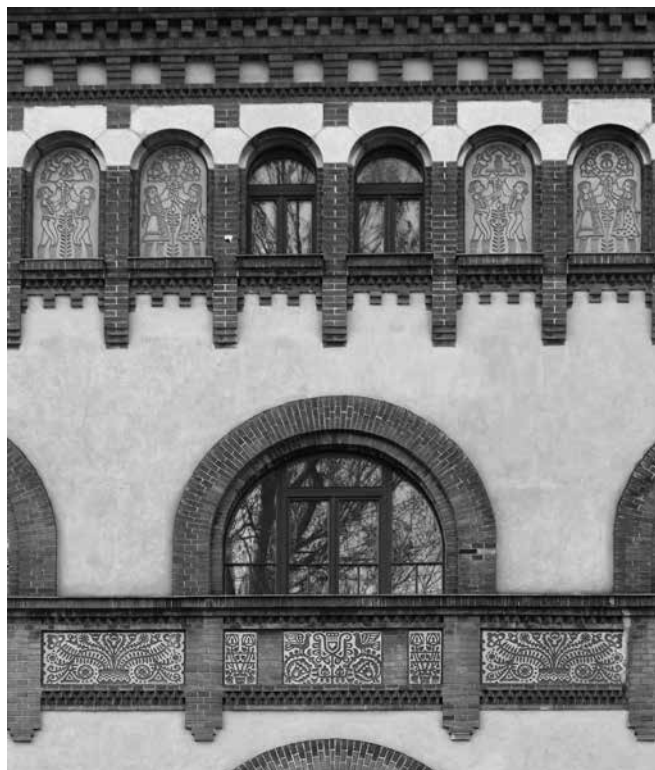
STAIRCASE

Foto Photo: Maroš Semančík, 2016

DETAIL SEVERNEJ FASÁDY

DETAIL OF THE NORTHERN FACADE

Foto Photo: Maroš Semančík, 2017



Okrem členenia otvorami a hmotami budovu doslova dokresľujú štruktúrované tehlové pásy a plochy. Tie sú v určitých partiách ďalej členené, napríklad sa tu objavuje motív zuborezu na rímsach. Výraz tehlového rámovania sa zhustuje smerom hore, kde vrcholí v oblasti korunnej rímsy. Tehlové pásy vo forme lizén ohraničujú aj okraje fasád či ako širšie plochy spájajú okenné otvory do zvislých pásov. Budova tak získala vertikálny akcent vyjadrujúci sčasti aj popretie klasického členenia podlaží, najmä na vežovom rizalite a štíte. Na obálke budovy vidieť použitie dvoch stratégií. Bočná a zadná fasáda školy má racionálny ráz, naproti tomu hlavná má docielený reprezentačný výraz. Ten preto architekt zdôraznil odkazmi na históriu a symboliku. Na určujúcej hlavnej severnej, ako aj západnej strane je výzdoba doplnená secesným sgrafitom, ktoré vyhotovili budapeštianski maliari Ottó Beszédes a Kálmán Zsille.⁵⁰ V parapete pod polkruhovými oknami prvého poschodia sú

aplikované dekoratívne secesné motívy čerpajúce z tradičného maďarského ľudového ornamentu. V slepých oknách druhého poschodia sú umiestnené dvojice chlapcov a dievčat v štylizovaných maďarských krojoch, ktoré nad hlavami spoločne držia rôzne symboly. Chlapci nesú atribúty vzdelanosti – knihu, na ktorej sedí sova a atribút hudby – lýru, dievčatá zasa atribút obchodu – Merkúrovú palicu (caduceus) a atribúty remesla, respektíve priemyslu – kladivo s ozubeným kolesom. Väčšie figurálne výjavy na veži zobrazujú pastierku husí a pastiera oviec. Týmito tradičnými ľudovými motívmi sa tu znova nastolil romantický mýtus vidieckeho ľudu zhmotňujúci životnú silu národnej, v tomto prípade, samozrejme, maďarskej kultúry. To malo u žiakov školy upevňovať maďarského ducha. Ako napísal János Gerle: „... školy mali sprostredkovať mestským deťom vzťah k tradičnému vidieckemu prostrediu a tak v nich posilniť ich národnostné cítenie – bola to vlastne stratégia, ktorá sa



**SGRAFITOVÁ DEKORATÍVNA
VÝZDOBA NA SEVERNEJ FASÁDE**

SGRAFFITO DECORATION ON THE
NORTHERN FACADE

Foto Photo: Maroš Semančík, 2017



**SGRAFITOVÁ FIGURÁLNA
VÝZDOBA NA ZÁPADNEJ FASÁDE
VEŽE**

SGRAFFITO FIGURAL DECORATION
ON THE WESTERN TOWER'S FACADE

Foto Photo: Maroš Semančík, 2017

neobmedzovala len na samotné stavby, ale sa podieľala na tvorbe novej národnostnej identity v širokom kontexte.⁵¹

Uplatnením vidieckych motívov sa architekti zo združenia Fiatalok (Mladí) súčasne snažili predovšetkým o to, aby sa v duchu idealistickej predstavy moderná mestská kultúra zakladala na neskazených tradičných ľudových hodnotách a morálke.⁵²

Nepochopenie tejto symboliky vyústilo do kritiky u anonymného regionálneho žurnalistu, ktorý vo svojom satirickom článku venovanom kežmarským novostavbám napísal: „Jej príliš nahromadená maďarská ornamentika pripomína skôr múzeum poľnohospodárstva ako školu.“⁵³

Táto idea mala súčasne predstavovať účinný nástroj na ochranu a rozvoj maďarskej kultúry.⁵⁴ Tradičné národné ľudové motívy mali mať aj ideologické (štátnopolitické) ciele. Ako sa vyjadril architekt Dezső Jakab ich používaním „... poslužime veci maďarskosti a budeme maďarizovať ticho, uvážlivo, bez nástrojov hlasnej agitácie“.⁵⁵

Architekt prístavby teda zvolil výtvarný výraz, ktorý náorne predstavuje modernú neskorosecesnú verziu maďarského národného romantizmu. Štylizovanou formou budovy s odkazmi na románske tvary v symbolickej rovine poukazuje na korene siahajúce do raného stredoveku k začiatkom a konštituovaniu Uhorského štátu a výzdobou k maďarským národným ľudovým zdrojom. Aj motív veže s vysokou stanovou strechou a štylizovaným cimburím sú ako historizujúce prvky vystavené už značnej štylizácii a transformácii v intenciách uhorskej ergo maďarskej neskorosecesnej architektúry okolo roku 1910.

Historická morfológia prístavby školy je tu teda pretavená modernou estetikou a popri sebe tu koexistujú štylizované

tradičné ľudové motívy v spojení s geometrizujúcim modernistickým štruktúrovaním fasád tehlovými rastrami.

Zrejme pod vplyvom diela Samu Pecza používal Károly Nagy s obľubou vo svojich projektoch tehlové pásy a prvky na fasádach. S podobnými motívmi sa stretávame na viacerých jeho dielach, najmä na tých, na ktorých spolupracoval práve s architektom Peczom: na vyššom gymnáziu reformovanej kresťanskej cirkvi (v súčasnosti Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola) v Debrecíne (1907 – 1913), na Ústrednej knižnici technickej univerzity v Budapešti (1909) a najmä na Krajinskom archíve v Budapešti na Bécsi Kapu tér 2 – 4 (1912 – 1926).⁵⁶ Tieto práce majú aj ďalší analogický dekoratívny aparát, či už sú to polkruhové tvary okien, alebo štylizované motívy románsko-gotických fiál. Príbuzné riešenie exteriéru nachádzame aj na už spomínanom gymnáziu v Liptovskom Mikuláši od Bálinta a Jámbora.

Kežmarská prístavba však nepredstavuje lechnerovskú architektúru s tehlovými pásmi. Charakteristická architektúra s fasádami členenými tehlovými plochami typická pre široké typologické spektrum od sakrálnych až po industriálne budovy bola veľmi obľúbená už od druhej polovice 19. storočia. Jeden z prameňov nachádzame v britskom hnutí Arts and Crafts, ktorý sa následne preliadol do Spojených štátov, ako aj na európsky kontinent – od severovýchodných krajín až po južnú Európu. Napríklad v katalánskej secesnej architektúre tiež nachádzame spojenie inšpirácie v stredovekých štýloch, aplikáciu tehlových plôch a sgrafitovej výzdoby.

Napriek tomu, že architektonický výraz budovy reaguje na modernistické premeny a predstavuje aktuálnu podobu architektúry, škola sa vhodne začleňuje do bezprostredného historického

okolia. Prístavba tak nadväzuje architektonický dialóg so susedným hradom. Prejavuje sa to najmä v strešnej krajine – vysokou stanovou strechou, ktorá súzvučí s neogotickými strechami hradu, motívmi štylizovaných románsko-gotických fiál korešpondujúcimi s tvarmi renesančnej štítkovej atiky hradu, ako aj aplikáciou sgrafitovej výzdoby. Sgrafito v slepých oknách by sa dalo chápať aj ako vedomé nadväzovanie na kontext renesančného obdobia. Ako exemplárny analogický príklad umiestnenia figúr v edikulách môže slúžiť sgrafitová výzdoba kaštiela vo Fričovciach od Martina Vaxmana z roku 1630.⁵⁷

Dobový kritik vo svojom satirickom článku venovanom kežmarským novostavbám to však videl opačne, keď napísal, že budovu neprispôbili štýlu hradu.⁵⁸

Architektonický výraz prístavby je ambivalentný – na jednej strane hlboko geneticky ukotvený v histórii (v celkovom koncepte romantického malebného výrazu hmôt a štylizovanou morfológiou), ale súčasne je aktualizovaný modernými výrazovými prvkami (tehlové rámovania) a pokrokovou dispozíciou.

Exteriér taktiež zodpovedal požiadavke, že: „Osobitnú starostlivosť treba venovať tomu, aby budova školy mala pekný (...) vzhľad. Vonkajší vzhľad školy pôsobí na deti príjemne, kedy ich sama peknosť vábi ku škole, a popritom pekný exteriér budovy a jej vonkajšia a vnútorná čistota vychovávajú vkus dieťaťa aj bez slov, upevňuje v ňom vzťah k pekným a čistým veciam a nebadane ich vychováva k tomu, aby v budúcnosti aj svoje obydlia a ich prostredie udržiavali pekné.“⁵⁹ – ako to formuloval už v roku 1874 pedagóg a ministerský radca Pál Gönczy.

Prístavba sa radí ku skupine budov, ktoré vznikli v Kežmarku v prvej polovici druhého decénia 20. storočia. Popri ďalšej školskej budove – štátnej ľudovej škole (1912 – 1913, Lajos Dvoracsek, spolupráca Lajos Barna),⁶⁰ je to okresný súd (1912 – 1913, Ferenc Orbán) a výpravná budova železničnej stanice (1911 – 1916, József Pfinn, spolupráca István Schöndorfer). Na miestne pomery pomerne impozantné objekty sú tiež sebavedomým importom z kultúrneho centra – z Budapešti.

Prístavba Kežmarskej štátnej meštianskej chlapčenskej a vyššej obchodnej školy predstavuje výtvarne kvalitný príklad uhorskej architektúry z obdobia okolo roku 1910. Ideologické pozadie jej vzniku, respektíve symbolika zakódovaná v jej výtvarnom výraze však súčasne vyvoláva istú kontroverziu spôsobenú tým, že pre nemaďarské národy neblaho reprezentuje časy najsilnejšej maďarizácie.⁶¹ Z toho pohľadu má škola v sebe zakódovaný istý kolonizačný ráz. Napriek tomu s odstupom času dnes už dokážeme pozitívne vnímať jej architektonické kvality oslobodené od ideológie.

1 Téma architektúry stredných škôl z prelomu 19. a 20. storočia na Slovensku sa monograficky venovala Innet Mayerová, Innet: Architektúra školských budov na Slovensku 1900 – 1930. (diplomová práca) Bratislava, FiF UK, Katedra dejín výtvarného umenia 1993; MAYEROVÁ, Innet: História a architektúra vyšších dievčenských škôl v Hornom Uhorsku. In: *Ars* 30, 1997, 1 – 3, s. 187 – 206; MAYEROVÁ, Innet: Architektúra školských budov na Slovensku 1890 – 1918. (neobhájená dizertačná práca) Bratislava, Ústav dejín umenia SAV 1998; BÁLOGH-MAYEROVÁ, Innet: Výstavba gymnaziálnych budov na Slovensku v kontexte architektonických vplyvov na začiatku 20. storočia. In: *Architektúra & urbanizmus* 34, 2000, 1 – 2, s. 53 – 70. Prístavba Kežmarskej štátnej meštianskej chlapčenskej a vyššej obchodnej školy dosiaľ ostávala v umelecko-historickej spiseb takmer nepovšimnutá. V GERLE, János – KOVÁCS, Attila – MAKOVECZ, Imre: *A századforduló magyar építésze*. [Budapest], Szépirodalmi Könyvkiadó – Bonex 1990, s. 253 sa spomína (mylne uvedená ako gymnázium) bez uvedenia autora; zmiňuje sa o nej DÉRY, Attila – MERÉNYI, Ferenc: *Magyar Építészet 1867 – 1945*. Budapest, Urbino Kiadó 2000, s. 127; SEMANČÍK, Maroš: *Návraty do minulosti – architektúra historizmu v Kežmarku*. In: *Múzeum* 59, 2013, 2, s. 43; SEMANČÍK, Maroš: *Vegetačné strechy na hornom Spiši*. In: *Pamiatky & múzeá* 63, 2014, 3, s. 59.

2 Minister kultu a verejnej výučby ich nechal vypracovať pre ľudové školy v rokoch 1874 a 1897. Pläne für Schulbauten. In: *Karpathen-Post* 18, 2. 6. 1898, 22, s. [2]; *Művészet az iskolaeépítésben*. In: *Vállalkozók Lapja* 34, 9. 7. 1913, 28, s. 1.

3 Výsledkom ich spolupráce trvajúcej 20 rokov (1888 – 1908) bolo vytvorenie približne 300 projektov. F. B.: Baumgarten Sándor. In: *Magyar Zsidó Lexikon*. Ed. Péter Ujvári. Budapest, Magyar Zsidó Lexikon 1929, s. 96; GERLE, János – KOVÁCS, Attila – MAKOVECZ, Imre: *A századforduló magyar építésze*. [Budapest], Szépirodalmi Könyvkiadó – Bonex 1990, s. 30 – 32.

4 Od konca 19. storočia sa v architektúre školských budov začal uplatňovať aj maďarský národný secesný štýl Ödöna Lechnera.

5 Len v priebehu prvých piatich rokov naprojektoval a viedol výstavbu 139 školských budov. *Művészet az iskolaeépítésben*. In: *Vállalkozók Lapja* 34, 9. 7. 1913, 28, s. 1.

6 B. S. [BELÓCZY, Sándor]: Dr. Tátray Gergely. In: *A Késmárki állami polgári fiú- és felső kereskedelmi iskola értesítője az 1907/1908-iki tanévről*. Ed. Sándor Belóczy. Késmark, Sauter Pál 1908, s. 1; BARÁTHOVÁ, Nora: *Začiatky chlapčenskej*

školy v Kežmarku

. In: *Pocta Ivanovi Chalupeckému*. (Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého). Eds. Filip Fetko – Miroslav Števík. Levoča, Spišský dejepisný spolok 2012, s. 166.

7 *A Késmárki államilag segélyezett községi polgári fiúiskola és a középkereskedelmi iskola*.

8 BARÁTHOVÁ, Nora: *Začiatky chlapčenskej meštianskej školy v Kežmarku*. In: *Pocta Ivanovi Chalupeckému*. (Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého). Eds. Filip Fetko – Miroslav Števík. Levoča, Spišský dejepisný spolok 2012, 2012, s. 171.

9 *Az iskolai évtörténete*. In: *A Késmárki állami polgári fiú- és felső kereskedelmi iskola értesítője az 1896/97-iki tanévről*. Ed. Sándor Belóczy. Késmark, Sauter Pál 1897, s. 16.

10 BELÓCZY, Sándor: *Jelentés a női kereskedelmi tanfolyamról*. In: *A Késmárki állami polgári fiú- és felső kereskedelmi iskola értesítője az 1898/99-iki tanévről*. Ed. Sándor Belóczy. Késmark, Sauter Pál 1899, s. 83 – 85.

11 *Direktor Otto Bruckner zum Abschied*. In: *Karpathen-Post* 57, 5. 9. 1936, 36, s. 3.

12 *Szlachtický predikát je odvodený z maďarskej podoby názvu obce Benková Potôň, ktorá je v súčasnosti súčasťou Hornej Potône*.

13 *Új magyar életrajzi lexikon IV*. L – Ö. Ed. László Markó. Budapest, Magyar Könyvklub 2002, s. 963 – 964.

14 *A Magyar legujabb kor lexikona*. Ed. Emil M. Kerkápoly. Budapest, A Magyar legujabb kor lexikona kiadása 1930, s. 872 – 873.

15 *Ima- és bérház építés Temesvárott*. In: *Vállalkozók Lapja* 22, 12. 6. 1901, 24, s. 5.

16 *Hódmezővásárhelyi takarékpénztár pályatervei*. In: *Magyar Pályázatok* 3, 1905/06, 3, s. 4, s. 13 – 30.

17 *A beregszászi törvénytörvényi épület pályatervei*. In: *Magyar Pályázatok* 5, 1907, 2, s. 1 – 21.

18 *Az upesti máv. Internátus pályatervei*. In: *Magyar Pályázatok* 6, 1908, 8, s. 8 – 27.

19 *Közsegház építés Törökszentmiklóson*. In: *Vállalkozók Lapja* 29, 1. 7. 1908, 27, s. 10.

20 *Budapest VI – VII. ker. református templom tervpályázata*. In: *Magyar Építőművészet* 7, 1909, 11, s. 17 – 32.

- 21** Kitüntetések. In: Művészet 9, 1910, 7, s. 307 – 308; A karcagi városi takarékpénztár székházának terveire kiírt pályázat... In: Vállalkozók Lapja 31, 27. 7. 1910, 30, s. 11.
- 22** Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, T 13, No. 46/1 – 15.
- 23** Ako to urobil napríklad Baumgarten, keď v roku 1901 navrhol prístavbu k budove kežmarského evanjelického a. v. dištriktuálneho lýcea (gymnázia), ktorého návrh vypracoval v roku 1891 budapeštiansky architekt Károly Meixner (1853 – 1895). Takže dnes je na nerozoznanie, ktorá časť je pôvodná a ktorá prístavba, keďže je riešená ako zrkadlový obraz pôvodnej budovy. PALCSÓ, István: A késmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum története. Késmárk, Sauter Pál 1893, s. 262. Projekt z 15. novembra 1901: situačný plán, pôdorysy suterénu, prizemia, prvého poschodia, druhého poschodia, strechy, priečny rez (Múzeum v Kežmarku, MK 9 065 – 9 071).
- 24** Az iskolai év története. In: A Késmárki állami polgári fiú- és felső kereskedelmi iskola értesítője az 1913/1914-iki tanévről. Ed. Sándor Belóczy. Késmárk, Sauter Pál 1914, s. 4. Preklad Ing. Kristína Markušová.
- 25** Oznam bol uverejnený v periodikách Vállalkozók Lapja, ako aj v miestnom Karpathen-Poste a v levočskom Szepesi Hírnök. Schulbau. In: Karpathen-Post 34, 10. 7. 1913, 28, s. [1 v nečíslovanej prílohe]; Iskolaépítés Késmárkon. In: Szepesi Hírnök 51, 19. 7. 1913, 29, s. 3. Odlišná suma – približne 200 000 je uvedená v novinovom článku a vo výročných správach školy. Den Erweiterungbau... In: Karpathen-Post 34, 25. 9. 1913, 39, s. [1 v nečíslovanej prílohe]; Az iskolai év története. 1914, s. 4; Adatok a késmárki állami polgári fiukiskola 1914 – 1915. tanévi történetéhez. In: A Késmárki m. kir. állami polgári fiúiskola értesítője az 1914 – 1915. tanévről. Ed. Ottó Bruckner. Késmárk, Sauter Pál 1915, s. 3.
- 26** Budapest. In: Vállalkozók Lapja 34, 2. 7. 1913, 2 (správne 27), s. 16.
- 27** Polgári iskola építése Késmárkon. In: Vállalkozók Lapja 34, 2. 7. 1913, 2 (správne 27), s. 11.
- 28** Budapest. In: Vállalkozók Lapja 34, 30. 7. 1913, 31, s. 18; Die Késmárker staatl. Knabenbürgerschule... In: Karpathen-Post 34, 7. 8. 1913, 32, s. [2].
- 29** Den Erweiterungbau... In: Karpathen-Post 34, 25. 9. 1913, 39, s. [1 v nečíslovanej prílohe].
- 30** Kornél Bittsánszky (1868 Žilina – 1930 Žilina) po ukončení Trenčianskeho kráľovského katolíckeho vyššieho gymnázia v roku 1886 nastúpil na fakultu inžinierstva Kráľovskej Jozefovej technickej univerzity v Budapešti, ktorú absolvoval v roku 1892. Z prostriedkov, ktoré zarobil na stavbe železníc v Transylvánii si založil stavebnú kanceláriu v Žiline. V čase jej rozkvetu mal údajne 60 zamestnancov. Svojimi cenovými ponukami úspešne konkuroval v súťažiach na stavebné práce a získal viacero štátnych zákaziek. Okrem jeho najvýznamnejšej realizácie – výstavby Kostola sv. Anny v Oravskej Lesnej (1912 – 1914) sa napríklad v blízkom okolí Kežmarku spolupodieľal na výstavbe tabakovej továrne v Spišskej Belej (1905 – 1913). Nevyplatené štátne zákazky po zániku monarchie ho privedli k bankrotu. Ku koncu života sa vrátil k zememeračstvu. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára. Hallgatói tórzskönyv. HU BMEI 103/f. V-9 Za pomoc ďakujem Krisztine Batalke, vedúcej Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára. Písomná informácia jeho vnuka, prof. Ing. Linusa Michaeliho, DrSc. zo dňa 28. 11. 2013. DŮBRAVSKÝ, František: Príspevok k dejinám tabakovej výroby v Spišskej Belej. In: Spišská Belá. 700 rokov od udelenia mestských práv. Vlastivedný zborník. I. zv. Ed. Michal Gríger. Bratislava, Obzor pre Mestský národný výbor v Spišskej Belej 1971, s. 85.
- 31** Murárske, montážne, pokrývačské a klampiarske práce vyhotovil Kornél Bittsánszky, ktorý dodal aj drevocement, asfalt, parkety a závesy. Elektrické osvetlenie a signalizáciu zhotovila firma Bene és Wein – okl. gépésmérmérnök műszaki irodája (technická kancelária diplomovaných strojních inžinierov), bezškárový podlahu (azbestovú) firma Magyar Asbestit padlógyár Rác Zósef (Uhorská podlahárska továrňa Asbestit Józsefa Rácza) a firma Schönfeld és Balla, kamenne obklady účastinná spoločnosť Walla József Cementárúgyár (József Walla – továrňa na cementový materiál), kamenárske práce z umelého kameňa účastinná spoločnosť Meiolocco Péter rt., oceľiarske konštrukcie účastinná spoločnosť Vasgerendákát Árusító rt. (predaj oceľových privlakov), vodárenské a kanalizačné práce Fort Oszkár és Társa műszaki iroda és vállalat (Oszkár Fort a spol. technická kancelária a podnik), stolárske, zámočnícke a sklárske práce Frigyes Gally a János Rumancsik z Kežmarku, nátery a vymalovanie Márton Schaffer z Levoče. Pece dodala účastinná spoločnosť Hirsch és Frank Budapest-Salgótarjáni gépgyár és vasöntő rt. (Budapeštiansko-šalgotariánska strojárňa a zlievareň), výtah Antal Haverland, nábytok firma Csepreghy János és Fia (a syn) a laboratóriá pre výučbu účastinná spoločnosť Calderoni Mű és Tanszervállalat rt. (podnik na prístroje a učebné pomôcky). Štátny archív v Prešove (ďalej ŠSAPO), Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej SpA-L), fond: Štátny stavebný úrad Levoča (ďalej ŠSÚL), škatula: 85, sign.: 12/1915, fol. 78 – 79, 86.
- 32** ŠSAPO, SpA-L, fond: ŠSÚL, škatula: 85, sign.: 12/1915, fol. 55.
- 33** ŠSAPO, SpA-L, fond: ŠSÚL, škatula: 85, sign.: 12/1915, fol. 89.
- 34** V tomto prípade bol Nagy nespokojný s postupom stavebných prác Bittsánszkeho a Melocca. ŠSAPO, SpA-L, fond: ŠSÚL, škatula: 85, sign.: 12/1915, fol. 18.
- 35** ŠSAPO, SpA-L, fond: ŠSÚL, škatula: 85, sign.: 12/1915, fol. 62. Preklad Ing. Kristína Markušová.
- 36** Az iskolai év története. 1914, s. 4. Preklad Ing. Kristína Markušová.
- 37** Tamže.
- 38** Adatok a késmárki állami polgári fiukiskola 1914 – 1915. tanévi történetéhez. Ed. Ottó Bruckner. 1915, s. 3.
- 39** ŠSAPO, SpA-L, fond: ŠSÚL, škatula: 85, sign.: 12/1915, fol. 87.
- 40** Adatok a késmárki állami polgári fiukiskola 1914 – 1915. Tanévi történetéhez. Ed. Ottó Bruckner. 1915, s. 4.
- 41** Az iskolai év története. In: A Késmárki állami felső kereskedelmi iskola értesítője az 1914 – 15-ik tanévről. Ed. Sándor Belóczy. Késmárk, Sauter Pál 1915, s. 30.
- 42** Adatok a késmárki állami polgári fiukiskola 1914 – 1915. Tanévi történetéhez. Ed. Ottó Bruckner. 1915, s. 4. Preklad Ing. Kristína Markušová.
- 43** ŠSAPO, SpA-L, fond: ŠSÚL, škatula: 85, sign.: 12/1915, fol. 82.
- 44** ŠSAPO, SpA-L, fond: ŠSÚL, škatula: 102, sign.: 90/1919, fol. 60.
- 45** ŠSAPO, SpA-L, fond: ŠSÚL, škatula: 102, sign.: 90/1919, fol. 16 – 17.
- 46** Tu je však chodba orientovaná na východnú stranu.
- 47** Na výkrese pôdorysu je označená dobovým, pôvodne švédskym pojmom slójd.
- 48** Dosiaľ nie je známy pôdorys druhého poschodia.
- 49** K tejto problematike pozri bližšie SEMANČÍK, Maroš: Vegetačné strechy na hornom Spiši. In: Pamiatky a múzeá 63, 2014, 3, s. 57 – 61.
- 50** ŠSAPO, SpA-L, fond: ŠSÚL, škatula: 85, sign.: 12/1915, fol. 15. Beszédés a Zsille taktieké realizovali napríklad sgrafitovú výzdobu na priečelí Petófi divadla v Soproni (prestavba 1909, István Medgyaszay), výmalbu Paláca kultúry v Târgu Mureş (1908 – 1913, Marcell Komor a Dezső Jakab) a Kostola sv. Alžbety, tzv. Modrého kostolika v Bratislave (1907 – 1913, Ödön Lechner). Medgyaszay István. Ed. Ferenc Potzner. Budapest, Holnap Kiadó 2004, s. 102; VÁRALLYAY, Réka: Komor Marcell – Jakab Dezső. Budapest, Holnap Kiadó 2006, s. 162;
- HALKO, Jozef: Modrý kostol. Dejiny Kostola sv. Alžbety v Bratislave. 2. vydanie. Bratislava, Lúč 2010, s. 38.
- 51** GERLE, János: Urbanistický vývoj Budapešti. In: Zrození metropole / Moderní architektura a město ve střední Evropě 1890 – 1937. (Publikácia k výstave). Eds. Eve Blau – Monika Platzer. Praha, Obecní dům 1999, s. 39.
- 52** Tamže.
- 53** Négy új épülettel. In: Szepesi Lapok 30, 1. 7. 1914, 74, s. 2. Preklad Ing. Kristína Markušová.
- 54** Művészet az iskolaépítésben. In: Vállalkozók Lapja 34, 9. 7. 1913, 28, s. 1.
- 55** Tamže. Preklad Ing. Kristína Markušová.
- 56** Od roku 1914 bol zástupcom stavbyvedúceho a po Peczovej smrti v roku 1922 viedol dokončovacie práce. A Magyar legujabb kor lexikona. Ed. Emil M. Kerkápoly. 1930, s. 872 – 873.
- 57** Oživenie záujmu o sgrafitovú techniku nastalo v Uhorsku už v sedemdesiatych rokoch 19. storočia v súvislosti s taliansky orientovanou neorenesanciou. Neskôr sa sgrafito rozvíjalo v nadväznosti na „restaurovanie“ renesančných pamiatok. S tým súvisela aj tendencia využiť motívy tzv. spišskej, respektíve východoslovenskej renesancie ako východisko pre tvorbu uhorského národného štýlu. Sgrafitová výzdoba našla občas uplatnenie aj v rámci lechnerovského národného secesného štýlu. GRÖH, István: A sgraffito díszítés. In: Magyar Iparművészet 7, 1904, 2, DIVALD, Kornél: Régi és modern sgraffito díszítés. In: Művészet 3, 1904, 4, s. 241 – 244.
- 58** Négy új épülettel. In: Szepesi Lapok 30, 1. 7. 1914, 74, s. 2.
- 59** Pál Gönczy to napísal v rámci publikácie vzorových projektov pre ľudové školy. Citované v Művészet az iskolaépítésben. In: Vállalkozók Lapja 34, 9. 7. 1913, 28, s. 1. Preklad Ing. Kristína Markušová.
- 60** A késmárki állami elemi iskola terveire kiírt pályázat alapján... In: Magyar Építőművészet 10, 1912, 1, s. 14; Einweihung der Késmárker Staatsvolksschule. In: Karpathen-Post 34, 28. 8. 1913, 35, s. [1 – 2].
- 61** Po odhalení tajného slovenského vzdelávacieho spolku Mor ho! v roku 1913 boli jeho čelní predstavitelia vylúčení zo štúdia na všetkých školách v Uhorsku. Medzi členmi na kežmarskej obchodnej škole bol aj neskorší minister národnej obrany Slovenskej republiky (1939 – 1944) Ferdinand Čatloš. IZÁK, Ludo: Tajný spolok Mor ho! Praha, Mazáč 1929.